

577

ÁTILLA SZÉKHELYE

H.-M.-VÁSÁRHELY HATÁRÁBAN

VOLT.

*

IRTA

SZEREMLEI SAMU.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1899.

BEVEZETÉS.

Homéros születési helye felett tudvalevőképen egykor hét város versengett. Ez azonban még kicsiség ahhoz képest, hogy Atilla székhelyét már idáig vagy 30 hely számára követelik. Ily igénynyel felruházott helyek különösen itt az alföldön sűrűn találhatók. Ilyenek nevezetesen Kecskemét, Gyula, Szeged tája, Hódmezővásárhely. Mint ez utóbbi város monographusának kötelességem volt e kérdést vizsgálat és tanulmány tárgyává tenni, habár abba, megvallva az igazat, nem valami jó kedvvel és nagy reménységek közt fogtam, s olyanformán éreztem magamat, mint az az ember, kinek valamely ujonan feltalált örök mozgonyról kell tüzetesen véleményt írnia, holott magában már rég megvan győződve az ilyen találmányok képtelensége felől.

S csakugyan, azzal elég hamar tisztában is voltam, hogy azok, kik a székhely kérdését én előttem városunk javára akarták eldönteni, okoskodásaikat igen gyenge alapokra, nevezetesen *egyszerű állításokra* és, a mi még ennél is rosszabb, téves hivatkozásokra fektették.

Szőnyi Benjámin mult századi itteni lelkészfelődöm ugyanis, kire némelyek hivatkoztak, e részben csak ennyit írt:

»Itt volt hajdan Scythia eleink tanyája,
Mint Bonfiniusnak megírta pennája.«¹⁾

¹⁾ E nevet az egykoru kutfők orthographiája szerint (melynek változatait Pray, Dissertationes in annales veterum Hunnorum című művében már egyszer elősorolta) egyaránt írhatjuk *Attila*, *Attéla*, *Athila* vagy *Atilla* alakban. A t kettőzésének, minthogy a név az Atil folyótól származik, semmi nyomós oka sincs, ha csak ilyenek nem akarjuk tekinteni azt az előítéletet, hogy azt nálunk aristokratikusabbnak és tudományosabbnak tekintik. A hagyományos *Atilla* azonban magyarosabb s eredetére nézve igazabb.

²⁾ Szőnyi Benjámin verses műve a Pető zendüléséről a h.-m.-vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében I. 65.

Ezt magyarázhatta Palugyai¹⁾ és az ez után indult s egyébként igen alapos Ortway²⁾ arra, hogy Szőnyi Vásárhelynek követeli a hun székhelyet, habár voltaképen sem Szőnyi, sem Bonfinius ily értelemben tüzetesen nem nyilatkoztak. Bonfiniusnak ide vonatkozó nyilatkozatai ugyanis ezek: »Minthogy igen hatalmasak voltak« (t. i. a hunok) »felfuvalkodván, mint a kik az egész földkerekségét le akarják igázni, a besenyőket, ruthenokat, fehér és fekete kunokat az egész Daciával és Sarmatiával egyben leigázták s végre a Tibiscus folyó mellett, melyet most Tyscia-nak hívnak, ütötték fel táborukat.«³⁾ Atilláról tüzetesen itt még semmi szó sincs. Később ennek lakóhelyét és sátorát Jornandes szerint írja le Bonfinius, midőn a Priskos követségéről szól: »Mielőtt (Priskos) az unnokhoz érkezett volna, nagy folyókon kellett átkelnie, végre arra a helyre ért, a hol hajdan Indigoiát, a legvitézebb góthot a sarmaták csele következtében megölték. Ide nem messze feküdt Atilla faluja, melynek minden falát tündöklő fából készítették, oly tökéletesen összeeresztve, mintha csak egy szilárd fából lenne alkotva« stb. Majd hátrább, de még ugyanazon lapon, a király székhelyét a hazai krónikák nyomán világosan Budára teszi.⁴⁾ A Bonfiniusra hivatkozás tehát városunkra nézve teljesen balul üt ki.

Ép' ily kevés szerencsénk van Timonhoz, kinek tekintélyére Gelsei Bíró Lajos, vagy egy másik író ekkép' hivatkozik: »Atillának is e tájon« (H.-M.-Vásárhelyre érte) »volt Priskos rhetor szerint az a Nagyfalú nevű hajléka, hol ő II. Theodosius napkeleti császár Maximianus és Oresthes nevű követének a béke dolgában feleletet adott s egyszersmind őket megvendégelte, mit Priscus után Timon leírt.«⁵⁾ Priskos ugyanis, a mint ezt bárki előre is tudhatja, sem Vásárhelyet, sem bármely más megnevezett helyet nem említ, nem is említhet, sőt inkább épen ő az, kinek előadásából a legeltérőbb helyek mellett lehet és szoktak érveket és bizonyítékokat meríteni. Timon pedig a székhelyet határozottan és teljes világossággal Moldvába teszi. Ugyanis ő akkép' értelmezi Priskos utleírását, hogy Atilla táborát Vidinnel szemben a Duna és Schyl folyók között állítja fel. Innét indultak meg Priskosék, de nem nyugotra a Tisza

¹⁾ Palugyay, Magyarország legújabb leírása IV. 511.

²⁾ Ortway, Margum és Contra Margum. Értekezés a tört. tud. köréből 1876. VI. 12.

³⁾ Bonfinii, Decades 1771-iki kiadás 42. lap.

⁴⁾ U. o. 53. lap.

⁵⁾ Új Magy. Muz. 1855. IX. 565. lap.

irányában, mert erre a sok hajózható folyót fel nem találhatták volna, hanem északkeletre, a merre bőséggel vannak a folyóvizek. Átkeltek tehát a Schylon, az Olton s még egy harmadik nagy folyamon (de semmiesetre sem a Dnisteren), *míglén Moldvának köben és fában szükségét látó tájaira érkeztek, hol a székhelyre megérkeztek.*¹⁾

E szerencsétlen kísérletek után akár végkép el is hallgathattam volna városunk hun székhelyi igényével. Mert mikor újra meg újra átolvastam Priskos utleírását, melyre azok, kik a székhelyet ide-oda helyezgetik, mindnyájan támaszkodtak, még inkább meggyőződtem affelől, hogy magából ez utleírásból, annak hézagossága miatt sem Vásárhely, sem semmiféle más hely javára a kérdést bizonyosan eldönteni nem lehet. Majd elővettem Salamon Ferencz kitűnő tudósnk szellemes és sok eredetiséggel irt e tárgyú értekezését, melynek végeredménye az, hogy a főszállás Szeged vidékén keresendő. Azonban az ő fejtegetéseiben is igen lényeges pontokon önkényűséget és tarthatatlan állításokat fedeztem fel. S ekkép' oda jutottam, hogy a hun királyi főszállás minden dicsőségét teljesen elejtem mind Vásárhelyre, mind Szeged vidékére nézve.

A mint azonban tovább haladtam e vidéken lakó régi népek történetének kutatásában és lajstromozásában, az ezekben előjövő történeti és földrajzi adatoknak határunk egyik pontjával egybevetése következtében egyszerre csak úgy találtam, hogy ez adatok teljesen alkalmasak a Priskosnál előforduló hézagok kipótlására, s hogy ez egybevágó adatokban oly világos és eldisputálhatatlan *érveket* és bizonyítékokat nyerünk a kérdés megvilágosítására, sőt végleges eldöntésére nézve, minőknek azok, kik eddig e tárgyról irtak, legalább tudtommal együttes birtokában nem voltak, vagy legalább ez adatok figyelmüket kikerülték.

Mielőtt uj bizonyítékaimat feltárnám, vissza kell emlékeznünk Priskos utleírására, melyet eredetiben a Corpus Historiae Bysantinae gyűjteményes nagy munkában találhatni fel, de a mely Szabó Károly fordításában magyarul is megolvasható. E leírás a székhely fekvésére nézve sem több, sem kevesebb mint ezt a négy ismérvet szolgáltatja:

1. A székhely északra fekszik a Dunától;
2. a követség azt kerülő uton is a Dunától számítva mintegy 7 nap alatt érte el;

¹⁾ Timon, *Imago antiquae Hungariae*. Bécs, 1754. 102., 103. Révész ki erős kritikával dolgozott, vette észre először Gelsei Biró tévedését s midőn ezt kimutatja, bosszúsággal azt a megjegyzést teszi: »Igy csinálják nálunk a tudományt.« (Etel laka 11).

3. az ut négy megnevezett folyón s még néhány más folyón vitt keresztül;

4. a székhely oly vidéken feküdt, hol sem fa, sem kő nem termett, tehát síkságon.

Meg kell jegyeznünk, hogy oly roppant kiterjedésű államnak, minő Átilla birodalma volt, a mint ezt könnyen elgondolhatjuk, nemcsak egy székhelyre volt szüksége. Átilla tehát ép úgy, mint a korabeli római császárok, kiknek udvarában nevedett és kormányzási tanaiban meglehetősen jártas volt, egy időben több székhelyet tartott, a minthogy a székhely kérdésében legfőbb tanunk, Priskos is világosan »Átillának egyebütt levő lakásait» említi, melyek közt legfényesebb a szóban forgó volt. Valószínűleg birodalma minden tekintélyesebb részen volt ilyen szállása, s e körülmény már maga eléggé megmagyarázza a külföldi írók nagy eltéréseit. A hazai írók különbözősei azonban magából a kizárólagos forrásul szolgált Priskos-féle elbeszélésből fejthetők meg, mely t. i., bármily nagy becsű legyen is egyébként Átilla s a hunok történetére nézve, de a székhely fekvésében nem ad elég tájékozást, — földrajzi neveket és kellően meghatározott fix pontokat pedig hazánk területére nézve épen nem nyújt, miből a közelebbi pontos meghatározás lehetetlensége (melybe épen ezért a legilletékesebb írók, mint Thierry, Gibbon stb. bele se fogtak), valamint a kereséssel szétágazás, vagyis a feladat többféle megoldása — melyek mindegyike látszik birni néminemű alappal — s a szerzők alanyiségének érvényesülése a legtermészetesebben következett.

E roppant ingadozásnak s a vélemények ezen szerte-csapongásának csupán úgy lehet korlátot vetni, hogyha a székhely fekvésére nézve olyan újabb jegyeket sikerül találunk, melyek Priskos kevés és határozatlan adatainak kiegészítésére alkalmasak s hitelességek minden kétségen felül áll. Szerencsére, ilyen jegyek is maradtak fen, s ezekre támaszkodva a kérdéshez most már valamivel nagyobb bizonyossággal szólhatunk, mint elődeink, kik közt egyébként főleg Révész Imre,¹⁾ Szabó Károly,²⁾ Ortway³⁾ és mindenekfelett Salamon Ferencz⁴⁾ kiváló értékű fejtegetéseket hagytak hátra e tárgyról.

¹⁾ Révész I. Etellaka, vagyis Atilla hun király birodalmi székhelye. Debreczen 1859.

²⁾ Thierry, Atilla, ford. Szabó Károly I. 206—207. a függelékben. Ugyan ő tőle Új Magy. Múzeum, 1851. 263—266. Kisebb tört. munkái I. 32., 33.

³⁾ Ortway, Margum és Contra Margum. Értekezés a tört. tud. köréből 1876. VI.

⁴⁾ Salamon, Hol volt Atilla főszállása? Századok 1881. 1—39.

Jornandes egykoru író értesítése szerint Ardarik gepida király, midőn a hunokat legyőzte, trónját Átilla egykori székvárosában, a tiszaisikságon állította fel.¹⁾ Jornandes pedig, habár Salamon igen kisebbitőleg nyilatkozik róla, *mikor hun dolgokról ír, teljes hitelt érdemlő*, nemcsak közel egykorúságáért, hanem azért is, mert atyja még Átilla táborában szolgált, mint az alán király író-deákja s ő maga is az alánok közt töltvén ifjúságát²⁾, eleget érintkezett a hunokkal, a minthogy leírásai és elbeszélései nem egy helyt *a közvetlen szemtanu benyomását költik fel bennünk*. — Baján avar khánról ismét fenmaradt az az adat, hogy ő, midőn a gepidákat legyőzte, lakását szintén Átilla egykori székvárosába helyezte át³⁾. Mint az egykoru szent-galleni szerzetes feljegyezte, az avarok magok is azzal tartották, hogy az ő khánjok Átilla székvárosa *helyén lakik*, mely a szerzetes idejében a központi fejedelmi ringet képezte az avar erődtímenyek közt, hol a fejedelmi kincstár is állott⁴⁾ s ez a ring a Tiszán túl volt.⁵⁾ Ugyanezt állítja Theofilaktos Symokatta is, midőn a 600-ik évről az avarok elleni kelet-római hadjáratot leírja.⁶⁾ Ezek szerint egykorú írók és tanuk szerint kétségtelen, hogy a hun király székhelyét az avarok föld-sáncza maradandólag megjelölte az utókorra nézve.

Annak tehát az eddigieken kívül újabb ismérvei ezek:

5. egy nagy körsáncz, mely a kisebb-nagyobb távolban levő többi körsánczok között legtekintélyesebb s fekszik a

6. tiszántúli vidéken.

A székhelynek ezen újabb ismérveit is tudván, most már felvesszük lényegesebb részeiben Priskos útleírását s nyomról nyomra követjük és értelmezzük azt akkép', hogy *csakis olyan útvonalat, földrajzi tételeket és helyeket fogadunk el, melyek az útleírásnak, a fentebbi ismérveknek s az akkori földrajzi viszonyoknak minden tekintetben megfelelnék*.

¹⁾ Jornandes, De reb. Get. L.

²⁾ U. o.

³⁾ Thierry i. m. II. 171. (»Baján nagy vígán ütötte fel sátorát ott, hol száz évvel azelőtt Átilla palotája emelkedett«).

⁴⁾ Monachus S. Galli, Vita Caroli Magni II. 2.

⁵⁾ U. o. XXVII — »Pipinus Hunnis, trans Tizzan fl. fugatis eorumque regia, quae Ringus, a Longobardis autem campus vocatur, destructa, ad patrem venit.« (Annal. reg. Francorum, Reubernél, Script. med. aevi, Hannover, 1619. 30. lap.)

⁶⁾ Theofilaktos, a Corpus Histor. Byzant. című munkában. 1729-iki velencei kiadás, III. 277.

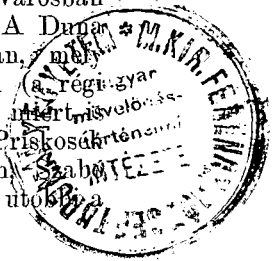
Tájékozásul előre kell bocsátanunk, hogy *Priskos* történész, kitől az útleírás eredt, egy követséghez tartozott, melyet II. Theodosios kelet-római császár indított Atillához fontos állami ügyekben. A követség feje *Maximinos*, egy, előkelő császári főember volt, kihez még *Orestes* és *Edekon*, Atillának Byzanczban időzött s épen haza készülődő követei is csatlakoztak. Ez utóbbit a császári miniszter, a nélkül, hogy erről Maximinos és a követség egyéb tagjai, a velők volt tolmács, *Vigilas* kivételével, valamit tudnának, Atilla meggyilkolására titkon felbérelte. Az uti társasághoz még byzanczi és hun kalauzok, biztonsági fedezet, lovak, málhás öszvérek, kocsik és szekerek tartoztak, mert bár a leírásban utóbbiakról nincsen szó, ezt mégis fel kell tennünk, nem lévén valószínű, hogy előkelő, megélemedett korú s kényelemhez szokott byzanczi urak, oly roppant távolságot, a minő Konstantinápoly és Atilla székhelye közt volt, *nyári melegben lóháton tettek volna meg*. Az út magyarországi részéről egyébként világosan meg is van írva, hogy a vizen való átkeléshez csónakokat és tutajokat szekerekben hordozott a követség magával. A követség a nagy világvárosból megindulva Szerdike (*Szófia*) és Naissos (Nis) irányában haladt, vagyis a rómaiak rendes közlekedési fővonalán, a világforgalmi nagy műúton. Most pedig átadjuk a szót Priskosnak, ki az utat Nistől a Dunáig így beszéli el:¹⁾

»Megérkezvén Naissosba, melyet az ellenség (hunok) feladott, a várost lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány símlő beteg, s a folyótól (Morava) kissé távolabb, a tisztáson megszállván, mert az egész part környéke tele volt a csatában elhullottak csontjaival. (Atilla harczott itt előző években a keleti császár emberei ellen.) Másnap Agintheoshoz, az Illyriában levő hadosztályok vezéréhez mentünk Itt meghálván, a mint utunkat a naissosi hegyekről az Istros (Duna) folyam irányában folytatók, egy erdőséggel borított tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt, s melyben a nap föltetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné mint rendszeren, pedig a táj szabálytalanságánál fogva, az ut ezen része kelet felé nézett. Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbár révések bennünket dereglyékbe vevén, melyeket kivágott és kivájt fa

¹⁾ Általában Szabó Károly fordítása szerint, melytől csak némely megjegyzett helyeken térünk el.

derekakból készítnek, átszállítottak a folyón (a Moraván), mely dereglyéket azonban nem a mi számunkra, hanem a barbár (hun) nép átszállítására készítettek, mely velünk útközben találkozott is, mitha Attelas vadászatra szándékoznék menni a rómaiak földére, pedig ezt a fejedelmi scytha háborúra készülve tette azon ürügy alatt, hogy nem adtak át neki minden szőkevényt.

Nis a Dunától magának Átillának számítása szerint öt napi járásra feködt. Onnét a rómaiak csinált útja a Morava folyó keleti oldalán vezetett észak felé, de mielőtt a Dunához érne, kétfelé ágazott s az egyik úton Viminaciumnál, a másikon Margumnál lehetett elérni a Dunát. Minthogy Priskos, még mielőtt a dunai átkelésről szólna, a lapályos erdős vidéken egy folyón való átmenetelről szól: nyilván vagyon, hogy a követség a Morava nyugoti partján haladt s ez úton Margum (ma Kulics, Szendrő mellett) felé tartott. Ez abban az időben erődtített város volt, nagy forgalmu révvel, mert a városban hunok és rómaiak közösen szoktak vásárt tartani. A Duna itt igen széles,¹⁾ mert tulfelől nagy ártere is van, mely tavasszal elöntve szokott lenni. Ez ártérbe Kubinnál (a régi magyar Kéve vára) egy keskeny földnyelv nyúlik be, mert biztosra vehetjük, hogy a másik partról érkezők s Priskosék is itt kötöttek ki, a mint ezt Pray, Sinay, Salamon, Szabo Károly állítják és Révész is valószínűnek tartja, bár utóbbi a moravai átkelést nem ismeri el.

I. Átkelés a Dunán. Megérkezés a magyar határra.

Első nap.

Miután az Istroszon átkeltünk, így folytatja Priskos, s a barbarokkal mintegy 70 stadiont mentünk, egy térségen megállapodnunk parancsoltak, hogy az Edekón²⁾ emberei Attelának jövetelünk felől jelentést tehessenek s velünk maradván a bennünket kalauzoló barbarok is, a mint estebédhez fognának, lódobogást hallunk felénk közelgeni. S csakugyan két scytha (hun) fiu jött hozzánk azon parancsra, hogy menjünk Attelashoz. Miután mi őket estebédre hívánk, leszállván lovaikról jól lakoztak.«

A dunai átkelés után tehát csakhamar kétfelé szakadt a követség. Edekón s a hun követek nevezetesen elválva a byzan-

¹⁾ Egy tudósítás a XV. századból Báránynál, Torontálm. hajdana. Függelék 16., 17. l.

²⁾ Salamon fordításában: »egy térségen megállítottak, hogy várakozzunk, míg Edekón Atillának jelentést teszen érkezésünkről.«

ciatiól Atillához siettek, valószínűen azért, hogy ezt az ellene szőtt gyilkossági ármányról értesítsék; a byzancziak pedig a térségen hátra maradtak. A 70 stadion alatt $1\frac{3}{4}$ német (bécsi) mérföld, vagyis mintegy 13 km.-nyi távolság értendő.¹⁾ Mint-hogy nincs megmondva, hogy ez a 70 stadionnak megfelelő haladás mely égtáj irányában történt, s az út itt valamint most, úgy akkor is többfelé vezethetett: történészeink magyarázatai itt már szétágaznak. Salamon kelet felé Gájánál, Révész északra Balvanistie-nél ütteti le a követséggel a sátorfát. E kérdésnél eddigi történészeink okoskodásainak tárgylagos alapja nem volt, holott, mivel Priskoséknak Atilla táborába kellett menniök, kétségtelen, hogy *ennek fekvése* szabott irányt a követség útjának, úgyhogy, ha ezzel tisztában vagyunk, megvan szabva a byzancziak útja is. A hun tábor fekvését pedig a Priskos elbeszéléséből nem nehéz kinyomozni.

E szerint ugyanis, a mint már fentebb láttuk, Atilla ekkor hadserege élén ott portyászott a rómaiak földje körül, mivelhogy Alsó-Pannonia gazdag városait akarta valami ürügy alatt megrohanni s szokása szerint kifosztani. A hun tábort tehát Kubintól sem keletre, sem északra, hanem nyugotra, a merre Pannonia feküdt, kell keresnünk, s habár a rómaiak csinált útja Fejértemplom felé vezetett is, hol Salamon — mint hadi műveletekre kiválóan alkalmas ponton — Atillával tábort üttet, nekünk Priskos adatainál kell maradnunk, annyival inkább, mert Kubintól nyugotra fekszik ma is a halom, melyről Priskos mingyárt szólni fog s mert a nyugoti vidék Kubin és Pancsova közt egy lovas hadinép tartózkodására nagy kiterjedésű és magasabb fekvésű, fekete sík földével igen alkalmas térséget szolgáltat, mint a hol hajdan jó gyepek s kövér legelő lehetett.

II. Priskosék Atilla táborában.

Második és harmadik nap.

»*Másnap, így szól az útleírás, az úton kalauzoltak bennünket. Elérvén azon nap 9. óra tájban (d. u. 3. órakor) Attelas sátrait (melyek számosan valának), a mint egy halmon sátrat akartunk volna ütni, az oda vetődött barbarok letiltottak bennünket, minthogy Attelas sátora síkon van. Mintán tehát oda hurezolóskodtunk, hova a scytháknak tetszett, Edckón. Orestes, Skottás és több előkelők hozzánk jöttek kérdezve: mi végett fáradunk a követségben? s a mint mi e helytelen kér-*

¹⁾ Erre nézve lásd Pauly, Realencyclop. Stadion alatt és Lübker, Reallexikon, Maas alatt.

*désen, elcsodálkozánk és egymásra tekinténk, zújosan követel-
lőztek, hogy ők válaszáért vannak itt.»*

Átilla tábora mintegy 20 kilométernyi távolban lehetett Priskosék első napi megálló helyétől, mert az első nap dolgai után számítva az időt és távolságot, míg ily nagy társaság podgyászával együtt a széles folyamon és még szélesebb árterén átkelt; abba egy fél nap bele telhetett. Aztán meg kellett tenni a 70 stadion utat a térségig, hova tehát az már dél-után érkezhett meg. Ekkor indult el Edekón Atilla táborához, vele megbeszélte az ügyet s két lovast útnak indított Priskosékhoz. Hogy ez ide estefelé, habár ügetve megérkez-
hessék, csakis a megirt távolság mellett lehetséges. E távol-
ság a jelölt irányban körülbelül Sztarcsova vagy Hertelendi-
falva tájáig ér, de már Pancsováig nem. Oda érkeztek meg
tehát Priskosék a második nap délután 3. óra tájon s ott
töltötték a rákövetkező napot is.

Ezután tüzetesen elbeszéli Priskos, hogy mint tárgyaltak a hunokkal, mint találkoztak magával Atillával, mint tudta az meg az előre elment Edekón közléséből — bár eltitkolta a követség előtt — az orgyilkos szándékot s mint küldte vissza az orgyilkosságba beavatott Vigilast egy melléadott hun főember társaságában Konstantinápolyba az orgyilkos bérébe kialku-
dott aranyokért.

III. Együtt utazás Atillával a négy megnevezett nagy folyó és az ismeretlen tó irányában észak felé.

Negyedik és ötödik nap.

A további elbeszélés így hangzik: »*Vigilás elmentével még egy nap maradván ott, távozta után másnap az ország északibb része felé útnak eredtünk. S mintán egy ideig a barbarral (Atillával) együtt haladtunk, egyszer csak egy más útra fordultunk, ezt parancsolván a bennünket vezető scythák, minthogy Attilás egy faluba fog térni, hol egy Eszkám nevezetű leánynyal akart egybekelni, kit bár sok neje volt, scytha szokás szerint nejéül volt veendő. Innen sík térségen vezető úton mentünk és hajózható folyókra akadtunk, melyek közül az Istron után a Drékon, a Tigás és Tifesas voltak legnagyobbak. S ezen faderékből vágott csónakokon keltünk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többieken pedig tutajokon hajóztunk át, melyeket a barbarok szekereken hordanak a vizenyős helyeken keresztül.¹⁾ S falunként szolgáltattak szá-*

¹⁾ Salamon fordításában: »Részint faderékba vájt ladikokon keltünk

munkra eleséget, étel¹⁾ helyett kölest, bor helyett pedig a honiasan méd nevezetű italt. Kaptak a bennünket kísérő szolgák is kölest, kik árpából készült italt is kaptak, melyet a barbarok kámnak neveznek. Nagy utat terén estve felé sátoztott ültünk egy tó mellett, melynek vize iható volt s melyből szoktak inni a közel falu lakosai. S hirtelen mennydörgéssel, sürű villámlással és zápor esővel szélvész támadván, sátrunkat nemcsak felforgatta, hanem minden készülétestől a tó vizébe sodorta. Ezen égi háborun s a megesett szerencsétlenségen megijedve, elhagytuk e helyet s egymástól szétszaktak, a mint mindegyikünk a setében és esőben erre vagy arra fordulni jobbnak tartotta. Végre a falu kalibáihoz érkezvén (mert különböző utakon ugyan, de mind annak tartottunk) összejöttünk s nagy lármával keresgettük, a miket elvesztettünk. A zajra a scythák kilépvén, világot gerjesztendők, nádat gyújtottak, mivel tüzelni szoktak s kérdezték: mi bajunk, hogy úgy kiabálunk. S miután a velünk levő barbarok mondták, hogy a zivatar miatt zavarodtunk meg, magokhoz hiva befogadtak bennünket s jó csomó nádat rakván a tüzre, meleget gerjesztettek. A falu urnője pedig (ki Blédás-Buda, Atilla testvére nejeinek egyike volt) számunkra eleséget s mulatságunkra szép hölgyeket küldött (mi scythá megtiszteltetés), mi azonban a hölgyeket az előttünk levő étkekből megvendégelvén, magunkat a velők mulatozástól megtartóztattuk.

Ez útvonalra nézve a történészek annyiféle, egymásnak ellentmondó magyarázatot adnak, hogy azok között az elfogulatlan olvasó nem képes eligazodni. Szerencsére maga Priskos szövege nem oly érthetetlen, és nem oly rossz, minőnek némely történészek feltüntetni akarják — mihelyt szorosan akarunk ahhoz alkalmazkodni. Minden esetre, habár itt-ott hézagosnak látszik, ily állapotjában is többet érő és biztosabb kalauz, mint az a képzelt szöveg, melyet némely magyarázók, annak helyébe állítani s az a képzeleti tartalom, melyet abba beletölteni törekednek.

Sort tartva tehát e szövegen, Átillával együtt haladtak Priskosék s föl lehet tenni, hogy mivel ez menyasszonyához sietett, gyorsan haladtak, de csak egy ideig, mert a hun király csakhamar elvált tőlük, úgy hogy ez már nem volt társaságukban, mikor a Dunát Pancsova táján elérték. Innét mentek aztán »a sík térségen az ország északi része

át rajtok, melyeket a folyó melletti lakosok szoktak használni, bárzint kompokon, melyeket a szomszédságban találunk s melyeket a barbarok szekereken szállítanak magokkal és a vizenyős helyekre visznek.«

¹⁾ Salamonnál: buza.

felé. Ha csakugyan nagy utat tettek, a mint írva van, akkor a Temes keleti partjánál végig nyúló ármentes fensíkon haladva estére Szakula vagy Idvor tájára érkezhettek, vagyis magukban véve még vagy 40 km. távolságot hagytak hátra.

Másnap a »hajókázható folyók« voltak előttök, még pedig egymás után csekély távolságokban. Priskos a legnagyobbakat »*Drekón, Tigas és Tifésas*«-nak nevezi.

Nem töltjük azzal az időt, hogy rendre elősoroljuk, hogy történéseink ama három folyó neveit miként csavargatták más-más folyókra¹⁾, s hogy az ezeken való átkelés lehetségesé tétele végett miket irtak Priskos szövegének hibás voltáról s a folyókon való átkelés végett egy nap helyett mint vettek fel tetszés szerinti időmennyiséget: ennél fontosabbnak és szükségesebbnek látom egyelőre is kimutatni röviden azt, hogy az útleírás fentebbi részében nem többről, hanem csakis két napi időről van szó.

Eddig is láttuk s ezután is látni fogjuk, hogy Priskos a Dunától kezdve egyenként számlálja és különbözteti meg a napokat s útleírásában mindenütt megemlíti, hogy az este hol érte őket s másnap reggel ismét mitevők voltak. Itt a »*több folyók*«-nál csak annyiban van eltérés ettől a tárgyalási rendtől, hogy az Atillával való együtt utazásról azt mondja, hogy az »*egy ideig*« történt. De a különválás után, mint ezt tüzetesen látni fogjuk, ismét visszatér a naplószerű előadási módra. Nevezetesen megemlíti a folyókon átkelés napját s estéjét (a tónál), a rá következő egész napi pihenőt, azután mondja, hogy tovább utaztak, aztán, hogy »hét napi út végeztével« mi történt. Úgy, hogy e szerint visszafelé számítva az időt, a hetedik napra esik az elindulás a tótól, hatodikra pihenés a tónál, ötödikre az átkelés a folyókon, negyedikre pedig az Atillával együtt utazás. A »hétnapi útnál« igaz, hogy nincs megmondva az, hogy hol kezdődik a számlálás: de ezt ott, a hol a számlálás napról-napra tényleg megtétetett, úgy is lehet érteni. Szerzőnk nevezetesen a dunai átkelés után kezdván napról-napra beszélni el az eseményeket, önként értendő, hogy hét nap elseje ott volt, a hol a számlálást szerzőnk kezdette, vagyis

¹⁾ A történések eltéréseit ez a táblázat is eléggé kiténteti:

1. Deserichi szerint	<i>Drekón</i>	= Temes vagy Maros.	<i>Tigas</i>	= Temes.	<i>Tifésas</i>	= Tisza.
2. Sinay	"	= Körös.	"	= Maros.	"	= Tisza.
2. Budai E.	"	= Maros.	"	= Körös.	"	= Tisza.
4. Szabó K.	"	= Temes.	"	= Béga.	"	= Tisza.
5. Orokcosi	"	= Tisza a Marossal egyesülve.	"	= Maros v. Körös.	"	= Tisza.
6. Révész J.	"	= Maros.	"	= Tisza.	"	= Temes.
7. Salamon	"	= Karas.	"	= Berzava.	"	= Temes.

(Fehértemplom mellett).

a Dunánál, a mit Salamon F. is legvalószínűbbnek ismer el,¹⁾ bár szellemes fejtegetéseinek más részében²⁾ »csaknem bizonyos«-nak veszi, »hogy a folyók egyszersmint napi állomásokat jelölnek« s hogy »nyilván több napig tart, míg oly sok folyón kél át a társaság«, mi azonban a miatt válik lehetetlenné, mert akkor a hét napból nem telnék ki az utazás eddigi része, hanem az legalább is 9-et kívánna. Mihelyt áll az, a mi világosan írva van, hogy Priskosék Atillától való elválásuk után találták elő a Dunát, s áll az, hogy északra síkságon haladtak a »többi folyók« felé: a szövegen való erőszakotétel nélkül más útra nem lehet terelni az utasokat, csakis arra, melyet fentebb kijelöltem. S ezzel egyszersmint a rejtélyes folyókkal is rögtön tisztába jöttünk. Egy tekintet a térképre s bárki leolvashatja róla, hogy itt a Temes, Karas, Bega és Tisza folyókról lehet csak szó, melyek felé Atilla, a ki a rövidebb utat választá magának, azért kalauzoltatta az idegeneket, hogy míg ezek a kerülő utakon az átkelésekkel bajlódnak, az alatt ő maga időt nyerjen menyegzője megejtésére s a nyugot-római császár követei is megérkezessenek, hogy ily módon a két nagy császárság követsége által kísértetve, a maga székvárosába való bevonulása annál ünnepélyesebb lehessen.

Azon a tájon, főleg Szakulától Titelig bőségben voltak a vizek s a megnevezett folyókön kívül volt még elég számos ér és folyó is, melyeken az átkelés csak hajón vagy csolnakon történhetett. Az idegen ez utóbbiakat is bátran »hajózható folyóknak«³⁾ nézhette, mert nem szükség a hajó alatt épen csak nagy hajót képzelni, mivel hogy köznyelven a görögök ép úgy, mint a magyarok értettek azalatt kicsiny vízi járművet is. Nagyobb folyóknál, hol az év minden szakában mély víz volt, rendes révet tarthattak a közlekedési főbb vonalakon a hunok, mint az egy harczias népnél másképp nem is képzelhető. A hol ilyen rév nem volt, egyszerűen átgázolták, vagy átusztatták a vizeket, a kocsikat és a kényesebb termésetű szállítmányokat pedig csolnakokba rakták. Az előbbieket, mint a Tisza mentén még az én gyermekkoromban is szokásban volt, rudjával előre két csolnakba, melyek tatjait⁴⁾ eltávolították, emelheték bele akképen, hogy egyik csolnakba a

¹⁾ Századok i. h. 24.

²⁾ U. o. 18.

³⁾ *ναυπηγοίς ποταμοίς* — Priskos szavai. (Ex historia Gothica Prisci rhetoris et sophistae, Corpus Histor. Bysantinae. Velencei 1729-iki kiadás I. 38).

⁴⁾ Így nevezik az ülődeszkákat, melyek a csolnakok és ladikok két oldalát összefoglalják.

kocsi egyik oldalon levő kerekai, a másikba a másik oldaléi jutottak s így evezhettek át velök; a kocsiból kifogott lovakat pedig vagy egyszerűen átverhették, vagy összekötve s egynek hátára ülve usztatva átvezethették a tulsó partra. Arra a kérdésre, hogy a Priskos folyóinak nevei miképen illenek az általunk megjelölt vizek neveire? azzal felelünk, hogy a nevek két folyónál elég jól egybevágnak.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy Priskos útleírásának egy részét, épen azt, a melyben a folyók is említettek, Jornandes is átvevén,¹⁾ ő a Priskos folyóit (Drékon, Tigas, Tifésas) így és ebben a rendben írja: Tysias, Tibisias és Dricca, melyeket *ingens*-eknek mond.

E korból, sajnos, egyetlen földrajzi művünk sincs, melyből e folyók felől tüzetesebb felvilágosítást meríthetnénk. Ptolemaios mintegy 300 évvel korábban írta meg a maga nagy földrajzi művét, a melyben a Danubioson és Tibiscos-on kívül csak a Rhabon és Aluta folyók neveztetnek meg Dákiából.²⁾ Ezek közül a Tibiscos nála a Tiszát jelenti.

Valamivel több felvilágosítást nyerhetünk a *Ravennai Névtelen* földíratából, mely a VII-ik században keletkezett. Ez Dákia folyóit így sorolja elő: *Tisia, Tibisia, Drica, Marisia*³⁾ stb. E sorozatból a hirneves kiadók (Pinder és Parthey) *Tisiát* azonosnak veszik a Jornandes Tysia⁴⁾-jával és a Priskos Tigas-ával, vagyis a Tiszával. Tibisiát a Jornandes Tibisiásával kell azonosnak vennünk, melynek Priskosnál Tifésas felel meg s ez alatt a Temest kell értenünk, melynek azon nevét a római korból maradt feliratok is igazolják.⁵⁾ A Dreca azonban, mely különben azonos a Jornandes Driccájával, minthogy az írók nem adnak róla tüzetes felvilágosítást, előttiünk továbbra is rejtélyes marad. Hogy ez nem a Maros, mint Révész Imre akarja, az onnét kétségtelen, hogy a Marost (Marisia) a Ravennai Névtelen

¹⁾ Jornandes, De reb. Get. XXXIV. (Hugo Grotius kiadásában 660. lap.)

²⁾ Tabulae Geographicae Cl. Ptolemaei. Mercator kiadása 1578-ból. Europae Tab. IX. (Említi a Drinos folyót is, de ez a Szávába ömlik s a mai Kolubárának (Szerbiában) felel meg.)

³⁾ Anonymus Ravennatis, Cosmographia IV. 14. Pinder és Parthey kiadása 205. l. Ez adatot sem Révész, sem Salamon nem vették figyelembe s azért mindketten tagadták, hogy a Drica Jornandesen kívül még valamely régi írónál előfordulna.

⁴⁾ De reb. Get. V. Jornandes más helyen Tisianusnak írja azt s minden habozás nélkül elfogadhatjuk, hogy ugyanazt a folyót jelenti, melyet Plinius (IV. 12., 25.) Pathissus, Ammianus Marcellinus pedig (XVII. 13.) Parthiscus néven említene.

⁵⁾ Griselininél, Geschichte d. Temes. Banat's 7. 280. és Gruter, Inscript. 448. a Pauly Realencyclopaediájában. Ezzel egyezik Révész is i. h.

telen ettől világosan megkülönbözteti. A Ravennai kiadói és magyarázói szerint a Drica is a Dunába szakad, de hogy ez közvetve is történhetett, az onnét bizonyos, mert ugyanazt állítják a Marosról és a Körösről (Gresia) is. Minthogy a Temes és a Tisza folyókra tévedés nem foroghat fenn, s világos, hogy Priskosék ezeken átal- keltek, a Drekon alatt tetszés szerint a Bégát, vagy a Karast, vagy az Arankát (régén Harangod) érthetjük,¹⁾ mely utóbbi párhuzamosan halad a Marossal s hajdan, mikor a vizek még eltöltve s szabályozva nem voltak, rendes nagy folyó volt, a miről az üres meder is tanuskodik, habár az ma már a legtöbb helyt fel van szántva.

Még ugyanazon nap, melyen a három folyón átkeltek utazóink, estére egy tóhoz értek. Szakulától Titelig 20—23 km. lévén a távolság, minthogy az átkelések tetemes idővesztésekkel jártak, föltehetjük, hogy Titledől csak délután indulhattak tovább utasaink s a Tisza nyugoti partján haladva folytathatták útjokat észak felé a római sánczok vidékén, míg nem estére a tóhoz értek, mely alatt a régi Csajkások kerületébe esett elég nagy számú s nagy kiterjedésű tavak vagy mocsarak (a mossorini tó, Velkabara, Csigura, Csernabara stb.) egyike értendő. Minthogy nyár volt s nagy utat tettek, hihető, hogy Titledől a kitűzött irányban vagy 40 km-t haladhattak. Annak pedig, hogy nyár volt, bizonyítékai a szövegben említett »hirtelen mennydörgés és nagy zápor« és másnapi szabadban való szárítkozáson kívül az a körülmény, a mi később említettik, hogy a lányok Átillának megérkeztekor fehér fátyolban mentek elébe s végre az, hogy utasaink a csolnakokat szekerekre rakva hordták magokkal, a mi téli időben fagyáskor, vagy lágy időben részint felesleges, részint lehetetlen lett volna,

De még egy nagy nehézséget kell elhárítanunk, melyet az Al-Tisza vidékén való utazás ellen kitünő történészünk, Salamon állított fel. Ő t. i. a Grisellini térképére rajzolt számos mocsár és viz tekintetétől, mely a Bánság földét régén borította, megijedve, azt állítja, hogy Átilla korabeli utasainkra nézve lehetetlen volt arra felé a közlekedés. »Borzadás ránézni is, mi volt a Tisza és a Temes folyók mente! A Temes nem a Dunába szakad, hanem egy nagy tóba stb. A Bánság nyugoti felén nem vezethetett az út Átilla idejében.« Az kétségtelen, s minden idősebb ember emlékezik rá, hogy mielőtt a vizek szabályoztattak és csatornáztattak volna, tehát Átilla

¹⁾ A kétféle elnevezésben rokon hangzású betűk is vannak, s ha Munzukhusból Bendeguz, muzulmanból böszörmény származhatott, *Dricá*-ból is lehetett *Harangod*.

korában is, a szárazföldet sokkal több víz borította, mint napjainkban. Különösen sok vize volt és van olykor még ma is Torontál megyének, hol a föld színének igen csekély esése miatt nagyobb áradás idején a víz a Tisza medrében még ma is akárhányszor visszafelé folyik! De itt három dolgot kell megjegyeznünk. Első az, hogy az itteni vizek nagyobb része tavaszi kiöntés volt, mely nyárára vissza húzódott a folyókba, vagy kiszáradt. Másik, hogy a mint a talaj földtani alkata igazolja, e vizek nem voltak olyan mélyek, hogy rajtok alkalmas helyeken gyalog, lóháton vagy kocsin átgázolni, vagy az itt ott húzott töltéseken keresztül hatolni ne lehetett volna.¹⁾ Csak ismerniök kellett az embereknek a tájakat s épen e végből adattak Priskosék mellé a hun kalauzok. Egyébiránt tudvalevő dolog, hogy a szabályozás előtt a töltések néhol mérföldnyi távolságban is elnyultak a vizekbe s a szárazföldek közti összeköttetést, úgy a hogy, fentartották. A harmadik dolog pedig, hogy a hunok, valamint utódaik az avarok, ép' úgy mint a legtöbb víz mellett élő nép ma is, a történelem tanúsága szerint igen ügyesek voltak a vizen való járásban, az úzásban és átkelésben s ebbeli dolgaikat gyorsan és fenakadás nélkül tudták végezni. Bármennyi víz volt légyen is tehát a Bánság e részében, a közlekedés ott azért nem akadt fen, a minthogy a vizek a történelem tanúsága szerint a közlekedést inkább elősegíteni, mint elzárni vannak hivatva. Már Atilla előtt is voltak itt nagy számban gyarmataik és telepeik a barbároknak és a rómaiaknak²⁾ Nagy-Becsikereken különösen — habár a város mellett még XVI. századi térképek szerint is igen nagy tó létezett, — sok ezer darab római pénz, római téglák, edények és roppant alapfalak nyomai találtattak. Képzelné sem lehet, hogy e telepek egymással ne közlekedtek volna, főleg a rómaiak korában, a kik a hol megtelepedtek, egyszersmint utakat is építettek. A Tisza nyugoti partján hasonló viszonyok léteztek. Titel s ezzel szemben a rómaiak Rittium-a a régiségletek és a római írók feljegyzései szerint a barbár és a római korban kiváló nevezetességgel bírtak. Az ugynevezett római sánczok nagyobb része már e korszakban fenállott. Képzeltető-e, hogy oly nagy-szerű védművet oly helyre építettek volna, hová közlekedési vonalak nem vezettek? De egyenes adataink is vannak arra

¹⁾ A régi vizeket Ortway is csekélyeknek mondja. Magy. orsz. régi vízrajza. II. könyv 334.

²⁾ Erre nézve lásd: Milleker, Délmagy. őskori régiségletek, Temesvár, 1891. Milecz, Délmagyarországi tört. és rég. emlékeinek leírása és Bárány, Torontálmegye hajdانا és Délmagy. orsz. tört. értesítő.

nézve a középkorból, hogy ezen a tájon egész hadseregek közlekedtek. Theofilaktos Symokatta ugyanis Maurítios byzanczi császár hadvezérének, a kit szintén Priskosnak hittak, hadműveleteit az avarok ellen a 600. évről leírván, elmondja, hogy mint erőszakolta ki a görög hadvezér Viminaciumnál a dunai átkelést, mint verte le az avar khagán (khán) seregeit a Duna északi partján, mint szorította bele egy mocsárba az avar csapatokat s ezek élén a khán négy fiát is, hol azok el is veszttek, mint menekült maga a khán a halálos veszedelem elől a Tisza (Tissos) folyón át s mint üldözte őt Priskos még a folyón túl is, melyhez nem messze volt Átilla lakása, hol most a khán székel s mint bukkantak a folyó tulsó partján három gepida falura stb.¹⁾ Egy pár századdal később, midőn Pipin, Nagy Károly fia szintén az avarok ellen indult, épen e tájon kergette át őket a Tiszán. Ugyanő Grisellini szerint, Titellel szemben várat, Francavilla, készített, melyről a vidék Frankohorionnak neveztetett. Grisellini e várat a mai Baranda (a Temes keleti partján Szakulához 8—10 km.) vidékére teszi, hol a későbbi torontáli vár is épült volna.²⁾ Béla királyunk Névtelenje³⁾ szintén, nem riadt meg a torontáli vizektől, hanem a honfoglaló Árpád vezéreit Csepel szigetéből kiindítva Kenezsnánál (O-Kanizsa) szállítja át a Tiszán és Seztüregnél (Csósztelek⁴⁾), a Béga egyik mellék folyója N.-Becserekertől északkeletre) mocsár borította vidéken megpihentetvén, a Maros-Béga között így hódoltatja meg. Majd dél felé fordítva a fővnyesi révnél (Tomasovács) átvezeti a Temesen s a tulsó partra gyülekezett benszüllötteket (bolgárok és pecsenegek Glád vezérlete alatt) velök megvereti. Glád ekkor gyorsan menekül Keve (Kubin) várába, de az üldöző magyarok előtt néhány napi ostrom után meghódol.

Mely adatok felidézése után kétség nem lehet többé ezen vidék járhatósága felől, amennyiben azok világosan bizonyítják, hogy ugyanazon vidéken, melyen szerintünk Theodosios császár követsége haladt, azelőtt is, azután is emberek laktak, közlekedtek s egész hadseregek mozogtak, sőt hogy az avar khagán Kubintól és az Al-Dunától ép' azon az úton vonult haza Átilla egykori székhelye felé, melyen mi is vezetjük Priskosékat.

¹⁾ Theofilaktos VIII. 2., 3. Megvan a Corpus Hist. Byzantinae című nagy gyűjteményben. Velencei 1729-ki kiadás III. 275—277. l.

²⁾ Grisellini (Gesch. d. Tem. Banát's) Függelékében a térkép.

³⁾ XLIV-ik fejezet.

⁴⁾ Az itteni halomban őskori sírkamrák fedeztettek fel. Arch. Ért. XIV. 217.

IV. Pihentetés a tó partján s az út folytatása. Találkozás Atillával s a nyugot-római követekkel.

Hatodik és hetedik nap.

A kalibákban meghálván viradtával podgyászaink kereséséhez fogtunk s azokat részint azon helyen, hol előtte való nap megtelepedtünk, részint a tó partján, részint magában a vízben mind megtaláltuk és összeszedtük s azt az egész napot a szárítgatással a faluban töltöttük, mert a zivatar megszűnt s a nap fényesen sütött. Miután pedig lovainkat s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz mentünk s öt üdvözlővén viszonzásul három ezüst kehelylyel, piros bőrökkel, indiai borssal, pálma gyümölcsessel s más csemegékkel ajándékoztattuk meg, melyeket a barbarok, mint náluk nem honosakat nagyra becsülnek s aztán a megvendégelésért jót kívánva eltávoztunk.

Két napi út végeztével egy faluban megállapodtunk, azt parancsolván a bennünket vezérlő scythák, minthogy t. i. Attélas útját annak fogja venni s nekünk utána kelletik majd utaznunk. Itt találkoztunk a nyugoti rómaiak embereivel, kik szintén mint mi Attéláshoz követségben jártak.»

Ez előadásból kitűnik, hogy a »nagy út« és az éjjeli kaland után Priskosék egy egész napot pihenésre szántak, de a következő napon útjokat ismét tovább folytatták (vagyis »eltávoztunk«). Hogy erre több idő nem jutott egy napnál, azt már fentebb kiszámítottuk. A Bácskában, mint magasabb fekvésű helyen, már kevesebbet kellett a vizen való átkelésrel bajlódniok. A Tisza keleti partjára visszatérve pedig ismét találkoztak Atillával, ki ezen a tájon haladt felfelé. Olyan helyre kellett tehát most érniök, hol ennek útja és az övék keresztezte egymást, a mi legalkalmasabban Czernabara (Fekete tó) vagy Buzsák táján képzelhető. És így ez nap utasaink a nem épen egyenes úton 60—80 km. távolságot hagyhattak hátuk megett. Ez teljesen megfelel eddig követett szokásuknak, mely szerint ők vagy pihentek, vagy nagy utat tettek meg naponként. Most e faluban valameddig várakozniok kellett Atillára, mert ez a negyedik napon vált ugyan el tőlök, egyenesebb úton haladván haza felé, mint Priskosék s ezeket akár meg is előzhette volna a találkozási helyre vagy akár a székhelyre való érkezésben: de ő a fentebb előadott okokból szándékosan hátramaradt, töltötte az időt a görbe utra terelt Priskosékkal, s ezeknek a hatalmas barbár kénye-kedvéhez alkalmazkodniok kellett.

V. Átkelés „némely folyókon“ s megérkezés a székhelyre.

»Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És némely folyókon átkelvén egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondják, Attelasnak egyébütt levő lakásai közt legfényesebb laka állott.« Ezután leírja Atilla palotájának szerkezetét, majd az Onegésiosét és ennek fürdőházát, melyet ez »Pan noniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hor- dott fát használnak.«

Jornandes közlésében Priskos útleírásának ide vonatkozó része így hangzik: »Igen nagy folyókon, t. i. Tysian, Tibisian és Driccán kelvén által, arra a helyre érkezünk, a hol hajdan a legvitézebb góth Vidicula a sarmaták csele miatt meghalt. S innét nem messzire abba a faluba jutottunk, melyben Atilla király lakott, mely a legnépesebb várossal is felért« stb. Ez útleírásban új adat a Vidicula faluja, melyet Jornandes, mint góth hazafi, kétségkívül maga szurt bele az elbeszélésbe. Így hát ezzel is több ismérvünk volna a főszállásra nézve, t. i. hogy ez közel esett Vidicula megöletése helyéhez. Azonban az új ismérvnek nem sok hasznát vesszük, mert ma már senki sem tudja, hol ölték meg a »legvitézebb góthot«, sőt magáról Vidiculáról sem szól Jornandesen kívül egy régi író sem, ő is csak annyit hagyott fen róla,¹⁾ hogy t. i. ez a hős a geták közül való volt, kiket Jornandes a góthok őseinek tartott s abban az időben élt, mikor a scythák az egyiptomiak ellen harczoltak s Ázsiát meghódították. Minthogy azonban Vidiculát a sarmaták (jazygok) csalták törbe, föl lehet tenni, hogy a kérdéses hely ezeknek földére esett, tán közel a geták (dákok) határához.

Mind kétféle szöveg szerint utasaink a folyókon való átkelés után már közel voltak a székhelyhez, bár egyikből sem tűnik ki, hogy hány napi út volt még idáig? Az előbbi szövegben megszakad az időnek napról-napra való számlálása. Nincs adva, hogy meddig váraкоztak a követek a faluban Atillára? sem az, hogy meddig utaztak még azután vele együtt, míg a székhelyre értek? Salamon ugyan mindenikre egy-egy napot számít, de vehetünk valamivel többet is, mert a közelség fogalma olyan embereknel, kik Konstantinápolyból jönnek, még két napi útra is alkalmazható. Azonban sok napi utat még sem számíthatunk, mert egyfelől valószínű, hogy,

¹⁾ Jornandes i. m. V. és VI.

miután Átilla menyasszonyát vitte haza s egész hadsereg kísérte útjában, innét fogva lehető leggyorsabban s egyenes úton haladtak. Másfelől pedig most már a székhely fentebb előadott ismérvei lépnek előtérbe s csupán csak addig szabad utaztatnunk a társaságot; míg a célponton túl nem mennek, melynek jegyeire tehát innétfogva még nagyobb figyelemmel kell lennünk. Ez ismérvekkel pedig most már így állunk. A székhely

- a) a Dunától északra esik;
- b) kerülő úton is, mely a Dunát, Temest, Karast, Bégát és a Tiszát érinti,
- c) mintegy 7—8 napi járóföldre.¹⁾ E körülményekkel eddig leszámoltunk, most jönnek még a többi ismérvek a székhelyre nézve, hogy t. i. az
 - d) még néhány más folyón túl feküdt;
 - e) oly vidéken, hol sem fa, sem kő nem terem;
 - f) valószínűen a régi jazygok földén, a dák határhoz nem messze;
 - g) mindenesetre a tiszántúli vidéken;
 - h) azon a ponton, hol később az avarok khánja is lakott hol azok nagy földsánczot készítettek.

Czernabara Torontálmegye észak-nyugoti részén esik, s ennek vidékén, az általában észak felé haladó Priskosék csakis kissé keletre fordulva találhattak »némely folyókat«.²⁾ De itt aztán volt bőségben, a mint a régi térképek mutatják s azon vidék ismerői igazolják. Mikor még a Tisza és a Maros töltései és a víz elvezető csatornák nem voltak, e vidék nagy része a fentebb nevezett folyók áradásai miatt, melyek a nagyszámu ereken és fokokon át terjedtek, és a csapadékvizek következtében víz alá került, a minthogy a megye északi része jobbra ma is az ártérhez számíttatik. E végett elég egy tekintet vetni a megye csatornázási térképére, hogy a dolog állásáról meggyőződjunk, melyen a lejtmerезési és domborzati viszo-

¹⁾ A hét nap így jő ki: Kubintól Czernabaráig tulajdonkép mentek öt napot (mert a 3-ik és 6-ik nap pihenő volt), Czernabarától a székhelyig vehetünk még kettőt s így lesz a székhely a Dunától 7 napi távolságra.

²⁾ Észak-nyugotra a Tiszát érték volna (hova ujólag, harmadszor is, visszatérni célelles dolog lett volna, melyre többé semmi ok sem forgott fen), továbbá a Nagy-fokot, Nagy-eret, mely Deszk, Kübekháza, Majdán és Török-Kanizsa közt folyt, melyen túl szintén a Tisza következett, azután csak a Maros állott előttük Szeged és Deszk között, végezetre még a Porgány ér következett volna és akkor Sövényházára, vagy a vásárhelyi rétségre érkeztek volna, hol azonban királyi székhelynek alkalmas térség, amint később látni fogjuk, nem létezik.

nyok számokban is feltüntetvék.¹⁾ A régi vizek lefolyása a földhajlásokon, fokokon és ereken történvén, ezeknek az idegen előtt valóságos folyó tekintete volt, melyeknek egy része nyáron át sem száradt ki. A községek pedig magaslatokon és földhátakon épültek, rendszerint a vizek szélein. Ily helyzetben volt, hogy például említsek, Oroszlámos és környéke. Tengernyi víz mentén, melynek időközben kiszáritott fenekéből Majdánon a mi korunkban kölessel megrakott hajót ástak ki, állott már az ó- és közép-korban is az a község, mert határában régi edények, kardok s török is találtattak, melyek a gr. Batthyányak régiségtárába kerültek.²⁾ A partosabb helyeken épült községek közt itt-ott szárazföld és út is volt, a közbeeső vizeken pedig csolnakokon, talpakon vagy kompokon keltek át. Mikor az árvizek megtértek s száraz nyár volt, ezekre sem volt szükség, mert ilyenkor a rétség széltibe-hosszába járható volt. Priskosék észak-keleti irányban haladva, az ereken és fokokon kívül utba találták a Marost Makónál, ha pedig Csanád felé mentek, még előbb a Csorgó nevű mélyfokot, és (a makai határban létezett nem csekély számú ereket és fokokat³⁾ számba se véve, melyek pedig régen vízzel és halakkal bőségesen el voltak látva) a *Szárazeret*, mely a Marost Vásárhely alatt kötötte és köti össze a Tiszával, s mely jól kiképződött medre és partjai után ítélve az ó-korban vízbőség tekintetében nem sokkal állott hátrább a Körösnél, bár később, magyar neve szerint többször üresen maradt. Ezen keresztül menve azonban mindjárt elérhették utazásuk célját, a hun király székhelyét, Czernabarától mintegy 80 km-ternyi távolságban s másnap déltájban megérkezhettek a *jazygok és gepidák tiszántúli földére, a dák határszélére, arra a helyre, melyet később az ugyanott székelő avar khánok óriási körsánczczal jelöltek meg.*

Ez a hely pedig Hód-Mező-Vásárhely határa s ebben Szöllőspusztának azon része, melyen a Nagytatársáncz nevű hatalmas körtöltés fekszik. Ezen vidéken nincs több olyan határ, hol ily tekintélyes körsáncz nyomai felfedezhetők volnának. A helyszínéről szerzett adataim szerint, melyeket községenként benszülöttektől vagy a területi viszonyokkal ismerős más lakosoktól kértem, nem található ekkora földvár sem Szeged, sem Makó, sem Nagy-Szent-Miklós határában,

¹⁾ Ezt 1874-ben Katona Antal szerkesztette.

²⁾ Fekete Gyula nagy-kikindai lelkészársam szíves közléseiből.

³⁾ Makó határában erek voltak: a Nagy- és Kis-Porgány, Hóró-ér, Disznó-ér, Vékony-ér, Sás-ér. Fokok, melyeket a Maros áradásai láttak el vízzel, a Szent-Lőrinczi, Kalárai, Vályogvetői, Margitai, Mikócsai és Gyilkos fok. (Szöllősi A. makai lelkészársam szíves közlése).

sem Torontálmegye északi községeiben. Ha talán itt-ott létezett volna is valaha: az áradások időközben elhordták, még pedig úgy, hogy ma már helyét sem lehet kimutatni; a mi magában is elég bizonyíték arra nézve, hogy ott századokon át királyi székhelyek nem lehettek, mert ezeket nem így és nem ilyen helyeken szokták építeni. Tőlünk északra, egészen közel a szállósi sánczhoz s ettől távolabb észak-keletre és északnyugotra nagyobb számú ilyen sánczolások találhatók ugyan, különösen Derekegyháza, Szentés, Osongrád határaitban s Békésmegye területén, de ezek csekély méretűek a mi sánczunkhoz képest s inkább csak egyes töredékek, melyekből ma már az egykor létezett földművek alakját sem lehet kivenni, leginkább dombok és magaslatok, melyek azonban (mint Osongrádon a Várhát vagy Pogányvár) egykor szintén erődtvények lehettek, még pedig egy részök a bennök talált régiségletek után ítélve, az ős vagy barbár korból.

A *Tatársáncz*, régen inkább *Szállósi sáncz* jelenlegi állapotában patkó alakú, keleti végén nyílt földtöltés, mely hatalmas tömegével messzire kilátszik a síkságon, főleg a Földvár felől érkezőknek. Szélessége alól mintegy 7—10 méter, magassága 2—3 méter, annak daczára, hogy már ötven év óta keresztül-kasul szántogatják. A körtöltésen belül eső területnek szélessége mintegy 2 kilométer, nyitott végénél egyik oldalon egy halomszerű földhányás (a nép »Sánczbunkó«-nak nevezi) van, és egy 250—300 méter hosszú lapos, melynek végénél egy, Földvár és a Kigyósi puszta felé nyúló másik sáncz vége látható. Egyébként a tájék köröskörül, beláthatatlan messzeségben magasabb fekvésű síkság, melyet árvíz el nem ér, igen termékeny fekete föld, mely régebben gazdag legelőt adott, ma pedig szántott és kiosztott terület, mely buján terem. A vásárhelyi határ e része benyúlik Békésmegyébe s észak felől Orosházával és Földvárpusztával, keletről Ósánádmegyével, Kaszaperrel határos. A mennyire az emberemlékezet és az irott adatok visszamennek, e vidéken régebben fa vagy erdő nem létezett nem is létezhetett, mert miután legelőnek használták, a fa ott meg nem növekedhetett. Egyébként az egész vásárhelyi puszta felől az az előítélet állott fen, hogy abban a fa nem nő meg, a mit csak a legutóbbi egy-pár évtizedben kezd megdönteni a tapasztalás. Kő még kevésbé terem e vidéken, s a mi itt-ott régi templomok romjaiban, vagy újabb műutakban és nagyobb városi épületekben előfordul, azt másunnét szállították ide. A szállósi pusztán és ennek közeli szomszédságában, nevezetesen az Aranyadér a Czinkusér, a Fejértó partján és környékén több helyt népvándorláskori régiségletek, ókori és

középkori pénzek nem ritkán találtattak. Határunk egyéb részeiből ily leletek szintén nagy számban kerültek elő, melyek egy része főgymnasiumi régiségtárunkban őriztetik, más, kisebb, de igen értékes része pedig a Nemzeti Múzeumban talált helyet. A város költségén 1894. évben Varga Antal főgymn. tanárral ásattam meg e sánczot, és annak belső udvarát. A töltés teste olyan, mint a körülötte levő területé, t. i. fekete s fele részben sárga föld. Belőle néhány cserépdarabon kívül, mely nagyobb régiségre nem vall, semmi lelet sem került felszínre. Ellenben a töltésen belüli területen, Égető János tanácsnok földén a sok téglá, terméskő és malterdarab nagyobb-szerű épület romjait jelöli. Ugyanott ez alkalommal egy középkori falu (Földvár vagy Szöllős?) templomának alapját, sok emberi csontot (a sirok már előbb megbolygattattak), gombot, csattvéget, egy pár sólyomkőrmöt s márványdarabkákat találtak, másutt különféle vaseszközök (zabla, fokos, nyílhegy stb.), őzagancs, czifrázott edénydarabok, hamu s égetett föld kerültek szintén ez alkalommal napvilágra. Némely ottani lakosok állításai szerint a töltés körül s a töltés oldalában is ezelőtt emberi koponya¹⁾ és egyéb csontok roppant mennyiségben találtattak, valamint egy nagy vassarkantyú is: sőt nem hiányoznak a szokásos »kincsfelvetődésről« szülő hallomások, sőt látomások sem, a mint ezt az ily feltűnést keltő műemlékek érdekessége már magával hozza.

VI. Befejezésül.

Természetesen a Nagytatársáncz sem sokkal szerencsésebb többi vetély társainál, melyek arra tartanak igényt, hogy egykor Atillának szolgáltak légyen székhelyül, a mennyiben saját testén és alkatán kívül még eddig nem tud világos és megczáfолhatatlan bizonyítékul szolgáló, megfelelő koru *régiség-leletet* felmutatni. Legerősebb bizonyíték lehet mellette a Priskos útleírása s az ezt kiegészítő régi adatok, melyekhez szorosán alkalmázkodni s melyeket a régi és mostani földrajzi viszonyokkal lelkiismeretesen egyeztetni volt irányelvem ez igénytelen fejtegetésben. Hogy a végeredményre nézve jóformán oda jutottam, t. i. Szeged vidékére, hova nagynevű történet-íróink Salamon Ferencz: — minthogy én merőben külön úton jártam, talán nem esik az eredmény rovására.

¹⁾ Ezeket a kün lakó nép galambok itatására használta és használja, abban a hitben, hogy ilyen itatás mellett a kedvelt madarak jobban oda szoknak a tanyára s nem költöznek el másuvá

A *Tatársánczot* ugyan a helyi hagyomány, mint neve is elárulja, Átilla székhelyének nem ajánlja s Vásárhelyen előttem aligha volt ember, kinek ilyesmi gondolatában is megfordult volna. Az is bizonyításra várhat, hogy vajjon e sáncz avar eredetű-e? holott tudva van, hogy efféle építményeket Közép-Európa csaknem minden országában találhatunk, s azok jó részének keletkezése még a történelem előtti időre vihető vissza. E részben a mi nagy kiterjedésű sánczunkat még tüzetesebb vizsgálatnak kellene alávetni, a mi azonban már a vállalat költséges volta s nagy fontossága miatt nem egyes ember, nem is a város feladata. Némiképp figyelmet érdemel talán, hogy Átilla már Kézai szerint,¹⁾ a ki különben Béla király Névtelenjével együtt Budára téteti a székhelyet, *Szeven*-ben²⁾ ünnepélyes udvart tartatott s innét indult a galliai hadjáratra és a katalauni mezőre. S valóban, ha *Sövényháza* nem esnék a Tiszán innen és a víz torkába, tavak, mocsarak, és ezek által szaggatott területe s homoktalaja, melyből nyárban az alföldön uralkodó szárazság miatt a gyepek kiégnek s a lovak patái alatt gyökerestől kivész, teljesen alkalmatlanná nem tenné egy harcias, lovas nemzet gyülekezési helyének s ha volna ott is egy tekintélyes földvár, minő Vásárhely határában a hajdankorból fenmaradt: hajlandó lennének Sövényháza illetékességét is elismerni, mert Priskos útleírásának ez a hely is eléggé megfelelne, a mennyiben a távolság jóformán ugyanaz s ennek útvonalában is elég számos folyók esnek. Így azonban a fenforgó nehézségek és akadályok mellett Sövényházának emlegetése csakis Vásárhely javára eshetik a mérlegbe, minthogy a két hely egymással igen hosszú vonalon határos.

Majdnem hasonlóképpen mondhatunk arról a szóhagyományról, melyet Révész Imre fedezett fel s »mentett meg az enyészettől« s melyet ő egész komolyan vesz, hogy t. i. »Átilla született Engaddiban, növekedett Zeleméren s eltemettetett Dombegyházán«. Révész szerint *Zelemér* a H.-Büszörmény határában eső zeleméri pusztára vonatkozik, melytől a Zeleméri család is neveztetnék. Azonban tudnunk kell, hogy hajdan *Zelemér* helység, mely a későbbi századokban *Zelenő* és *Zelemén* alakokban is fordul elő, Csongrádmegyében, épen Vásárhely hatá-

¹⁾ Kézai, Magyar Krónika, ford. Szabó K. 24., 28. l.

²⁾ Szabó Károly szerint ugyan ez inkább illik a Dunamelléki Szönyre. De meggondolandó, hogy Szeven szerinte is Szevenynek olvasandó, hogy azt más kitűnő történészeink Sövényházára értik s hogy a sövényt még a XVI. században is Szevenynek írták és ejtették ki, mint az egyebek közt Melius Péter válogatott predikációiban is látható.

rához közel is létezett,¹⁾ miért is első sorban azt kellene eldönteni, hogy a szóhagyomány melyik Zelemérre vonatkozhatik? *Dombegyházával* szintén ilyenformán állunk, a mennyiben ezt a helységet a Tatársáncztól mindössze is 35—40 km. távolság választja el, tehát a dombegyházi sír is Vásárhelyszékhelyre utal, annyiaval inkább, mert Jornandes elbeszéléséből az tűnik ki, hogy Átillát azon a tájon temették el, hol székhelye volt.²⁾ Jornandes pedig, mint fentebb előadtuk, ez ügyben elég jó tanu, nem olyan mint a másfélezer évre visszamenő szóbeli hagyomány, melynek magam részéről történelmi kérdésekben legkisebb hitelt sem adok.

A megfelelő régiségleletek, ha tapintatosan, szakszerűen és szorgalmasan keressük, vagy e nélkül is a véletlen útján, idővel teljes világot vethetnek a vitatott kérdésre. *Ehhez lehet reményesgünk.* Mert városunk határa rendkívül gazdag aranyleletekben, melyek részint emberi csontok mellett, részint önállóan, vagy más tárgyakkal együttesen kerültek elő a földből, a mely leletek pedig régészek állítása szerint fejedelmi személyekre mutatnak.

Igy állván a dolog, az a vélelem állítható fel, hogy határunkban a vizek és föld bősége, utóbbiaknak kiváló termékenysége s egyéb, a nomád népek előtt igen becses tulajdonságai, alkalmas vizi és (nyárban) szárazföldi összeköttetései miatt már az ősidőben ily egyének székeltek s mivel a barbár népek rendszerint elődeik helyére szerettek telepedni, sőt a hódítók czélszerűségből és dicsvágyból rendszerint a legyőzött királyok székhelyeit foglalták el: így tették át ide lakásukat később is időről-időre a különböző nemzetbeli törzs-

¹⁾ V. ö. Csánki, Magy. orsz. tört. földrajza I. 684., 687. l. A Zeleméri család pedig nem a szabolcsmegyei Zelemértől neveztetett, mint Révész állítja, hanem a csongrádmegyeitől, mert a birtoktest (Ellés, Mánya, Zelemér, Bökény, Tőke, Körtvélyes, Sód, Docz, Szer, Pétermonostora és Anyásszeg), mely a családé volt s melynek egy része (Sod és Körtvélyes) épen Vásárhely határába esik, Csongrádmegyében feküdt.

²⁾ Jornandes, De rebus Get. XLIX. — Így értelmezi ezt Bél Mátyás is (Adpar. 146), azzal a különbséggel, hogy a székhelyet ő Jászberénybe viszi s a sírt is valahol a »jászberényi mezőkön« keresi, de utána veti fejtegetéseinek, hogy azt »a dolog bizonyítatlan levén, meghatározni épenséggel nem lehet«; — amiben teljesen egyetérthetünk vele, miután Jornandes azt mondja, hogy a hunok titkon ástatták el a rettegetes király koporsóját s a közreműködő szolgákat, hogy a helyet el ne árulhassák, nyomban leölték. De ha keresni kellene e sírt, nem lehetne jobb helyen keresni, mint a határunk északi részét hasító vagy érintő erek medrében, vagy ezek partjain, minők a Száraz-ér, Aranyad-ér, Fejértó vagy Kakasszék-Kutvölgy-ér, mint a mely helyeken a népvándorlaskori régiségleletek különben sem tartoznak a ritkaságok közé.

főnökök és királyok s végül az avar khánok; mígnem ezek székhelye teljesen feldulatván s maga a nép is nagyobbbrészt elűzetván és felkonczoltatván, a székhely pusztán és üresen maradt, minek következtében a későbbi szláv és bolgár népekre s az ezeket kiszorító honfoglaló magyarokra nézve a helynek és egykori lakóinak fényes emlékezete teljesen elveszett s arról rájuk és mireánk semmiféle szóhagyomány sem maradt.

Ily jelenség, t. i. a nevezetes helyek és főemberek nyomainak elvesztése, a barbár, sőt a polgárisult népek történetében másutt is akárhányszor fordul elő s míg egyfelől az emberi hatalom és világi nagyság mulandóságát igazolja, másfelől a hagyomány megbízhatlanságát mutatja, mely néha a leghíresebb egyéneknek nyomát veszíti s világra szóló események színterét elfeledi, vagy össze-vissza cserélgeti.